

ESZMETÖREDÉKEK

BEETHOVEN

Beethoven sorsa a legkegyetlenebb emberi sors, de benne egy új hősi ideál születik: aki legyőzve saját magát, az embert felülemelkedik a tetet-lelket marcangoló szenvedéseken és megtisztulva a földi salaktól, mosolyogva tekint magasabb szférákba. Csodálatos tragikum! Minden idők Legnagyobb zeneköltője, aki elveszti legdrágább kincsét: a hallását. Ez a tragikum teremti meg azonban, az önmagában való teljes elmélyülést, a mély vallásos érzést, a természet iránti mérhetetlen rajongását, fokozza az önmagában való bizalmat és hatalmas alkotó erőt. Süketsége bár emberkerülővé tette, – amely azonban legtöbbször csak palástolása fogyatékosságának – sohasem szüntette meg nála azt az érzést, hogy az életnek örüljön. Korának lángoló eszméi, amelyek szabadságot hirdetnek az egyén akaratában, életmódjában, hitében, a látszólag egyedül álló Beethovent korának nagyjaihoz: Schillerhez, Goetéhez, Kanthoz, Fichtehez, Humboldthoz kapcsolják és ezen eszmék instrumentális, vocalis műveiben zenéjének hatalmas „beszélő” drámaiságában, majd gyöngéd lírájában symbolikusan kifejezésre jutnak. Az arisztokratikus és demokratikus vonás Beethoven egyéniségében, gondolkozásában ritka módon egyesül. Mint igazi művészen, úgy nála is – a kiválasztottságnak, a hívatottságnak tudatában – megtaláljuk: a tekintély elismerését, tiszteletét.

Mint szabadgondolkodású rajnavidéki, Bécsben, a legszembeszökőbb módot látja, tapasztalja a régi politikai államélet hibáit, viszont hall a francia nemzet gyors fellendüléséről, a köztársaságról, amelyet utópiának tartott. Elmerül a régi görög kultúra tanulmányozásába, amely részére, mint művész részére, az emberiség aranykorát jelenti. Amit az élettől kap, azt, mint őt megillető „adót” tekinti ezzel szemben ő pazarul ajándékozza munkásságának gyümölcseit, amelyek az emberiségnek minden időben elmúlhatatlan szellemi kincsei maradnak. A művészet részére a szabadságot, a felszabadulást jelentette. A szabadság azonban, nem jelenti nála a korlátlan önkényt. Az eredetileg Napoleonnak ajánlott Eroica-szimfónia dedikációját dühösen széttépi, mikor tudomására jut, hogy Napoleon császárrá koronáztatta magát. Tehát a népek felszabadítója helyett a – tyrannust látta Napoleonban.

Beethoven muzsikája abszolút muzsika, bár művei szoros kapcsolatban vannak életével, mégis helytelen volna muzsikáját, mint életének pusztá „reflexeit” felfogni. Emberi lényének és művészetének gyakran visszatérő komponens elemei: a dacos mindent legyőző akarat, akadályokat nem ismerő energia egyesülve mélységes búskomorsággal és mérhetetlen vággyal a végtelenség az elysiumi örömek felé.

Fölvetjük a kérdést: milyen kapcsolatai voltak Beethovennek Magyarországgal? Sajnos, e kérdés, részint az akkori magyar sajtó hiányos hírszolgálatá, másrészt a jóformán zsenge korát élő zenekulturánk folytán teljes hitelességgel nem tisztázható. A magasabb zenei kultúra fejlesztése, művelése nálunk Beethoven korában majdnem kizárólagosan a főúri családok passiója. Az arisztokrata családok közül főleg az Eszterházy, Apponyi, Brunsvik, Erdődy, Batthyány Keglevich családok azok, amelyek a zenét szeretettel művelik.

A magyar főúri családok tagjai gyakran fordulnak meg Bécsben és az ottani főúri körökben – ahol Beethoven is gyakori vendég – alkalmuk van megismerni a fiatal Mestert. Bécs ebben az időben már Európa zenei központja, ahol előzőleg Haydn és Mozart nagyszerű művészete és működése gazdagon megtermékenyíti, mintegy előkészíti a talajt Beethoven részére.

Ezzel szemben Pesten nyilvános zenei előadásokról alig lehet szó. Meghitt barátság fűzi Beethovent a Brunsvik grófi családhoz, akiknek martonvásári és korompai birtokán többször vendégként megfordul. Legmeghittebb a barátság B. Ferenc gróffal, akivel hosszú időn át élénk levelezést folytat és akinek 1807-ben a híres Apassionata-szonátát (op. 57) ajánlotta. Megismerkedik Brunsvik Josefin grófnővel, aki Bécsben tanítványa, kitűnő pianista és rajongó híve a Mesternek és Brunsvik Teréz grófnővel, aki fontos szerepet játszik Beethoven életében. Teréz grófnő állítólag a „halhatatlan kedves”, akinek a Mester hagyatékában megtalált, kelet, dátum nélküli, el nem küldött, forró szerelemtől izzó, szenvedélyes hangú levelek szólnak. A Beethoven kutatók a nagy zeneköltő szerelmi életének e titkát, hiteles adatok hiányában mai napig sem tudták felderíteni. Brunsvik Teréznek a nagy Mester csak egy opuszát a Fisz-dur zongora-szonátát (op. 78) ajánlotta. Ez a két tételből álló, mondhatni kamara-stílusú szonáta, a közönség körében kevésbé ismert és éppen intim hatásainál fogva, hangversenyeken is ritkán hallható. A szonáta 1810-ben jelent meg, de már a megelőző évben íródott, még pedig valószínűleg Beethovennek Brunsvikéknál való magyarországi tartózkodása alkalmával.¹ A Beethoven kutatók közül többen éppen e szonáta gyöngéd „halk szavú” hangulatát is, bizonyítékul akarják

¹ A legtalálhatóbb megjegyzéseket Sorel-ről Croce írta a *Considerazioni sulla violenza* Bari, Laterza 1926 olasz kiadásának előszavában. – Kitűnő könyv a szociáldemokrácia hanyatlásáról egy Sorel-követő olasz író tollából, ki egyuttal Mussolini barátja: A. Lanzillo, *La disfatta del socialismo*. Firenze, La voce, 1918.

felhozni arra, hogy *nem* Brunsvik Teréz a „halhatatlan kedves”. Az érvelés az, hogy Beethoven ezt az egy művét írta B. Teréznek és ebben a műben nyoma sincs a lángoló, szenvedélyes szerelem hangulatának. Ez az érvelés helytelen. Beethoven keresztül élte az érzelmek minden skáláját: e szonátájában nem csendülnek ki forró „erotikus” érzelmek, de megrögződött benne azoknak az óráknak subtilis hangulata, amiket a Brunsvik kastély egyik szobájában, B. Terézrel való meghitt együttlétben, a boldog jövő halk szavú tervezgetésével töltött el. E szonátával kapcsolatban kitérek egy személyes „megérzésre”, amely „megérzésnek” azonban talán van valami jelentősége. Még zeneakadémiai növendék koromban, amikor a fent említett szonátát megismertem és tanulmányozásába elmélyedtem, a víg hangulatú második tétel (Allergro assai) játssza közben egyszer csak arra eszmélek: milyen magyaros hangulat csapong itt, milyen „magyarosan” játszom ezt a tételt. Mikor azután az órán Szendy Árpádnak, első mesteremnek, a szonátát előjátszottam, föltűnt neki a II. tétel magyaros értelmezése és az „ösztönszerű megérzést” elismerte.

Később zenetörténeti tanulmányaimmal kapcsolatban e szonátára vonatkozó adatok megismerése megerősítették a magyaros értelmezést. Beethovennek e szonáta megkomponálásakor Magyarországon eltöltött ideje alatt a legnagyobb valószínűség szerint alkalma volt a magyar cigányok muzsikáját hallani. Talán ennek egy reflex-hatása a II. tétel fő témájának magyaros ritmusa, a mellék téma és a fő témához visszavezető rész tizenhatodos figurációi pedig a cigányzenekarból kicsendülő cimbalom haragjaira való visszaemlékezések.

Beethoven Eszterházy Miklós herceg felkérésére megkomponálja a C-dúr misét, amely 1807 szept. 13-án Kismartonban kerül első előadásra. Egyik legjelentősebb magyar vonatkozásnak tekinthető Beethoven magyar motívumokon felépülő „István király” nyitánya, amelyet az új pesti színház megnyitására (1812 február 9.) írt. Erre vonatkozólag a Mesternek Breitkopf és Härtel kiadóhoz 1811 okt. 9-én intézett levelében következő sorokat olvashatjuk: „... Ein anderes Ereignis waren noch die Ungarn für mich. Indem in meinem Wagen steige, nach Teplitz zu reisen, erhalte ich ein Paket von Ofen, mit dem Ersuchen, für die Pester Eröffnung des neuen Theaters etwas zu schreiben; nach dem Verbot meines Arztes hin, um *den Schnurbärten² die mir von Herzen gut sind, zu helfen, ...*” Később Beethoven egy Attila-operának megkomponálását is tervezte, ez a terv azonban sajnos, kivitelre nem került.

Beethoven-relikviákban nagyon szegények vagyunk. A Nemzeti Múzeum kéziratgyűjteményében egy lapot őriznek az „István király” nyitányának szólamaiból, amely hiteles Beethoven-kézirat, azonkívül egy zongorát, amelyet Beethoven Londonból a Broadwood cégtől kapott ajándékba. Ezt a hangszeret a Mester halála után Liszt Ferenc szerezte meg és hagyatékából a Nemzeti Múzeumba került.

Beethoven-kutatóink újabb felfedezéséről kell még megemlékeznünk. Eddig semmi hiteles adat nem volt arra, hogy Beethoven Budán is megfordult volna. Erre vonatkozólag Major Ervin a „Zeitschrift für Musikwissenschaft” 1926. májusi számában és Papp Viktor a Kolozsváron megjelenő „Pásztortűz” című folyóiratban közöl hiteles adatokat, amelyek szerint Beethoven 1800. május 7.-én hangversenyezett Budán a mai Várszínházban, Erről a Magyar Kurir a következőképpen számol be: „... a budai Teatrumban Concert tartatott, amelyben egy Beethoven nevű híres muzsikusa a Forte Pianon való mesterséges jádzása által mindenknek magára vont a figyelmetességét”.

Beethoven tehát nemcsak megfordult Budán, hanem hangversenyt is adott a pest-budai közönségnek. Ez a budai hangverseny is egyike szoknak a külső körülményeknek, amik az ő „magyaros” inspirációira vetnek fényt.

(Szeged)

Baranyi János

A FASCIZMUS FILOZÓFIAI ALAPJAI

Többször felvetődött a kérdés: mi a fascizmus filozófiája, sőt egyenesen így is: *van-e* egyáltalán filozófiája a fascizmusnak? Az így felvetett kérdésre a legkülönbözőbb feleleteket lehetett adni, de nem volt könnyű, sőt egyáltalán nem volt lehetséges az alapelvek egyszerű és sebtiben összeállítható felsorolásával a választ elintézni. Hiszen az, ami *volt*, ami már *megtörtént* ami tehát az elme számára kényelmesen elemezhető és taglalható *múlt*, az egyrészt a pontos történeti leírásra, másrészt a hevenyészett és egyszerűsítő szociológiai rendezésre is könnyen alkalmas; viszont, ami fejlődik, változik s ami szemeink előtt szüntelenül új arcokat ölt, azt már nem lehet olyan pontossággal és biztonsággal leírni és elemezni. Olyan ez, mintha egy akaraterőtől és töretlen reményektől duzzadó ifjú az elé a kérdés elé állítanánk: mi lesz belőle? Az egyetlen válasz, amit adhat, csak azt tartalmazhatja, mi akar lenni; mert nála nem annyira a jelen a fontos, mint inkább a jövő, ami felé jelenje is tör. Így van ez nagyjában a szellemi életben is: ott is a szellem jelene a jövő záloga s valóságának igazi lényege az, amivé lennie kell.

² V. ö. Gentile megfigyeléseit C. CAVOUR, *Scritti politici, nuovamente raccolti e pubblicati da G. Gentile*, Roma, Anon. Libreria editoriale 1925., a bevezetésben.

Ha a fascizmus filozófiája alatt körülírt, alapvető követelményeiben és oldalági következményeiben maradék nélkül rendszerezett programot akarnánk érteni, akkor azt kellene mondanunk, hogy a fascizmusnak nincs filozófiája; ha azonban filozófia alatt nem elvont rendszerezést vagy doktrinér boncolgatást értünk, hanem – ami adott esetben az egyetlen helyes eljárás – az erkölcsi és politikai élet eleven szemléletét (ami egyáltalán nem elvont szemlélet, hanem inkább dinamikus eszme és világnézet) akkor el kell ismernünk, hogy a fascizmusnak ilyen filozófiája van. Sőt nemcsak hogy van ilyen filozófiája a fascista mozgalomnak, hanem egyenesen ez az irányító szelleme, az eszmei gyökere és az erjesztő kovásza ennek a hatalmas politikai gondolatnak mely éppen napjainkban mélységesen átalakítja az olasz életet és magára vonja az egész világ érdeklődését.

A probléma tehát nem az, hogy egy logikai és történeti zárókövéhez már eljutott eszmei és gyakorlati mozgalmat megvizsgáljunk, hanem az, hogy megragadjuk egy nemrégiben elindult politikai és szociális kísérlet *mozgató eszméjét*, mely annak éltető lényege, azt szükségszerűen jellemzi és céljai felé kalauzolja – túl a napi események epizódjain, amelyeknél talán túlságos szívesen megállapodott a szemlélők kényelemszerető kíváncsisága és az elvszerű ellenfelek pártos tagadása. Aki azonban nem akarja beérni az ujságírás közhelyeivel s nem hajlandó a fennálló rend minden változását eleve véres ostobaságnak vagy barbár zsarnokságnak tekinteni, annak kötelessége tekintetét egy korszak és egy nép szociális viszonyaiba és eszméi szükségleteibe kissé mélyebbre irányítani. Ez alkalommal mi előljáróban lemondunk ilyen mélybeható vizsgálatról s csak arra szorítkozunk, hogy egy rövid cikk szűk keretei között rámutassunk a fascizmusnak, mint életszemléletnek, szerintünk főbb pontjaira: a fascizmus filozófiájának mozgató elveire.

*

Itt tüstént felmerül a „források” kérdése, amelynek, helyesen felfogva, megvan a maga fontossága. Mert bár igaz, hogy a szellem műve és működése, éppen azért, mert szellem, nem vezethető vissza kizárólagos okokra, hiszen a szellem világa a szabadság és nem a kauzalitás és gépiességé, de az is igaz, hogy a szellem is csak meghatározott *történeti alapon* gyökerezik, melyet minden újabb működése eredeti módon értelmez és újraterezt ugyan, azonban e nélkül mégsem képzelhető el keletkezése. Hogy csak a legfontosabb és legközelebbi befolyásokra szorítkozunk, mindjárt megemlíthetjük a *Sorel* nevéhez fűződő szindikalizmust s annak a többé-kevésbé rigorozus *idealizmusnak* különböző irányzatait, melyek a század elejétől kezdődőleg felbukkantak, legyűrték a pozitivisták szemléletét s éppen Olaszországban Benedetto *Croce* és Giovanni *Gentile* műveiben találták meg legösszefüggőbb és legtudatosabb kiformalódásukat.

Mint általánosságban ismeretes, a szocializmus a XIX. sz. végén és a jelen század elején mindinkább eltávolodott a marxista alaptól, hogy szinte teljesen azonosuljon a kispolgári demokratizmus megjelenési formájával s pusztán humanitarisztikus, utilitarisztikus és választási pártgépezetté súlyedjen. Mint ilyen, rámutatható ugyan bizonyos könnyű sikerekre a munkások tömegei között, de végül is elidegenítette követőit minden férfias eszménységétől: a fennálló állam ellenségeivé tette őket anélkül, hogy előkészítette és felbátorította volna őket egy új államrend alkotására. Ismeretes, hogy milyen erélyesen szállt szembe ezzel a demokratikus súlyedéssel Georges *Sorel*, a szocializmusnak Marx után a legkiválóbb személyisége, aki egész életét a demokratikus ideológia és gyakorlat kritikájának szentelte, hogy visszaadhassa, vagy megadhassa a munkásmozgalomnak azt a történeti és eszmei tudatosságot, azt a morális és hősi öntudatot, amik nélkül szocializmusról, a burzsoáziával való szembeszállásról beszélni értelmetlen dolog lenne. *Sorel* eszméinek, mint ez túlon-túl ismeretes, ha a szűk térre szorított szindikalista mozgalomtól eltekintünk, nem volt érezhető gyakorlati befolyásuk, s általában jóval nagyobb visszhangra találtak Itáliában – hol *Sorel*t jól ismerték, hol ő nemrégiben bekövetkezett haláláig állandó munkatársa volt a folyóiratoknak és lapoknak, hol gondolatai sok pontban találtak *Antonio Labriola* és Benedetto *Croce*¹ felfogásával, – mint a franciáknál, ebben az annyira demokratikus–racionalistikus szellemű s annyira és mélyen polgári jellegű társadalomban.

Az olasz szindikalizmus, ellentétben a szocialista együttműködéses és választói rendszerrel, mindig *Sorel* hatása alatt állt s a szociáldemokráciával éles harcokat vívott. Ezek a harcok kevéssel a világháború előtt az anconai kongresszuson hozott, a szabadkőművesek kiűzésére vonatkozó határozatban, majd utána a szocialista párt kettészakadásában kulmináltak. A szindikalisták ugyanis, szemben a szociálistákkal, Mussolini és a hősi halált halt *Filippo Corridoni* vezetése alatt a háborúban való részvételt tartották az olasz politikai és társadalmi élet megújulására az egyetlen lehetőségnek. *Sorel*t kell tekintenünk a szindikalizmus atyjának, de egyúttal ő egyik szellemi atyja a fascizmusnak is, melynek vezetői eredetileg nagy részben szindikalisták voltak. Ugyancsak ő elsősorban a mestere kifejezett és megismételt vallomásai szerint Benito *Mussolininek* is, kiből *Sorel* jó néhány évvel ezelőtt előre meglátta azt az embert, aki majd egyszer fontos szerepet fog játszani a szocialista mozgalomban és hazája életében. Könnyű lenne B. Mussolini írataiból, beszédeiből, cselekvési elveiből *Sorel*-re emlékeztető reminiscenciák hosszú sorát összeállítani s megmutatni, milyen hatással volt rá a demokratikus „haladás-illúziók” kritikája, a kettős, szocialista és polgári súlyedés kegyetlen elemzése, a

¹ A legtalálóbb megjegyzéseket *Sorel*-ről *Croce* írta a *Considerazioni sulla violenza* Bari, Laterza 1926 olasz kiadásának előszavában. – Kitűnő könyv a szociáldemokrácia hanyatlásáról egy *Sorel*-követő olasz író tollából, ki egyúttal Mussolini barátja: A. L a n z i l l o, *La disfatta del socialismo*. Firenze, La voce, 1918.

közvetlen cselekvés voluntarisztikus és herbikus morálja. Ez azonban jórésben célját tévesztett fáradozás lenne, amennyiben, mint mondtuk. Mussolini konkrét filozófiája inkább pártvezetői és államférfiúi effektív működésében nyilvánul meg, amint Cavour gróf eredetisége és eleven gondolata sem az individualisztikus liberalizmus ama principiumában rejlik, amiket ő a liberális politikai íróktól s a XVII. és XVIII. század angol nemzetgazdától átvett, hanem a tőle megindított, vagy befejezésre juttatott nagy politikai kérdéseknek megoldásában.²

Az *idealizmusból* a fascizmus – amellet, hogy azt hitte és cselekvési elvévé emelte – magáévá tette még a liberális, demokratikus, szerződéselvű individualizmusnak kritikáját is: ennek az individualizmusnak különböző formái ugyanis történetellenes, naturalisztikus módon úgy állítják be a dolgot, mintha az egy én előbb lett volna, mint a törvény és az állam. Innen van az agnosztikus, a tisztán jogállam, a korlátokat kitéző állam fogalma, ami kívül áll a személyiségen, melyben viszont a szellem abszolút morális és vallásos értékei érvényesülnek. Azonban, ha elismerjük, – mint ahogyan a modern gondolkodás Kant-tól kezdve a kereszténység eredeti intuícióját újra magáévá téve kezdi elismerni, – hogy a törvény nem az akaraton túleső transcendens valami, hanem azonos a maga számára egyetemes és világossá lett akarattal, akkor nyilvánvalóan nem lehet többé megállni az államon legalább eszmeileg kívül álló egyéniségek összeségének liberális és demokratikus koncepciójánál, mely szerint az állam az egyesek tevékenységét csak kívülről korlátozza s úgy keletkezik, hogy összevont az őt feltételező érdekeket és akarattokat, amik azonban benne valóban csak összegeződnek, de fel nem oldódnak. Az idealizmus kétségtelenül hozzájárult a fascizmusban ama felfogás elterjesztéséhez, hogy a politika nem oldódik fel csak a gazdasági életben, amint ezt individualista–egoista elvei szerint a demokrácia vallja, hanem lényegében akarat kérdése, egy *etikai és egyetemes akaraté, mely az egyént, mint partikuláris egyént maga alá gyűri ugyan, de viszont felemeli*, mint a szellem fényében szemlélt egyént, mint törvényt, mint egy olyan eszmény szolgáltóját, ami az életet egyedül igazolhatja.

A fascizmus tehát *ellenlábasa a liberalizmusnak és demokráciának*; de értsük meg: a régi, elavult, a XVIII. század Rousseau-jában kulmináló filozófia liberalizmusának és demokráciájának, továbbá az azokból származott intézményeknek s az azokból áramló világelméletnek, mely a nyugati országokban az u. n. *commun sense* világnézete. Azoknak, akik a fascizmust netalán avval vádolnák, hogy hadat indított egy ilyen régi, tiszteletreméltó hagyomány ellen, egészen nyugodtan így felelhetne, ha egyáltalán felelni akarna, hogy hivatkoznék arra a másik, sokkal modernebb, magasabb rendű s nem kevésbé nemes hagyományra, mely egy *Vico, Mazzini, Fichte, Hegel, Sorel, Croce* és *Gentile* neveivel büszkélkedhetik.³ A fascizmus, mint mondtuk, tagadja tehát a liberalizmus és a demokrácia absztrakt és naturalisztikus politika-felfogását, az államot etikailag fogja fel, az egyének nem csak jogait, hanem kötelességeit is érezteti, beláttatja vele, hogy az állam nem valami a fejünk felett lebegő elképzelés, hanem minden ember szívében élő és működő realitás s az egyén, valahányszor elvonatkozik a maga partikuláris érdekeitől, a maga egyéni hajlamaitól és azokat legyőzi, mindannyiszor igenel egy akaratot, mely mint egyetemes akarat azonos a törvénnyel, vagyis lényegében az állammal.

Azonban ha liberalizmus alatt ezt a liberalizmust értjük, mely tagadása a kasztoknak, a privilégiumoknak, az isteni eredetű jogoknak és elismerése a polgárok szabad akaratát kifejezésre juttató, az emberi méltóságot alapul vevő államnak, akkor a *fascizmus is liberalizmus* s nem ez ellen küzd, mert nem is tehet mást, mint követni ennek szellemét és munkáját.

Ellenlábasa a demokráciának: de csak annak a demokráciának, mely a népet számnak, tömegnek fogja fel, az államot pedig az egyéni érdekek összesített érdekképviselőnek s a gyakorlatban a testületeket, a választói, a személyi és helyi érdekeket az állam objektív szükségletei kárára túlértékeli és pluralisztikus nivellálási kísérletei közben szükségszerűen konzervatív demagógiává süllyed.

Azonban a fascizmus is kitart a demokrácia mellett, ha demokrácia alatt a jogos ambícióktól fűtött s az önmaga sorsát irányítani akaró népet értjük, mely nem ismer maga fölött más törvényt és akaratot, csak azt, mely belőle, az egész népből annak minden osztályából alakul, az u. n. vezető osztályoktól kezdve le a legszerényebb munkásokig, különbségtevés nélkül, azonban a szociális étellel és az állammal szemben tanúsított effektív teljesítményeik arányában. S e tekintetben a fascizmus – túlmenőleg a francia forradalom elvein felépülő képviselői rendszeren és kormányzaton – erősen közeledik a szocializmus nagy követelményeihez: elismeri, hogy minden tulajdon és minden jog forrása a munka, vallja, hogy nemcsak jogilag, hanem politikailag is el kell fogadni ama szindikátusok s szervezetek szükségességét, amelyek nem a végtelenségig megosztott és fejenként számontartott, hanem a munka fegyelmét, védelmét és szabályozását vállaló, természetes

² V. ö. *Gentile* megfigyeléseit C. Cavour, *Scritti politici, nuovamente raccolti e pubblicati da G. Gentile*, Roma, Anon. Libreria editoriale 1925., a bevezetésben.

³ A fascizmus legelevenebb történeti és eszmei igazolása *Gentile* munkáiban található, ki egyike a modern világ legmélyebb gondolkodóinak. V. ö. többek között a köv. munkákat: *I fondamenti della filosofia del diritto* 2, Roma, De Alberti, 1923; *Guerra e pace* 2, Napoli, Ricciardi, 1919; *Dopo la vittoria*, Roma, La Voce 1920; *Che cosa è il fascismo*, Firenze, Vallecchi, 1925. – Egy részletproblémára vonatkozólag l. C. Licitra értekezését a *Dal liberalismo al fascismo*, Roma, De Alberti, 1925 kötetben 99–125 lk.: *Spunti hegeliani ed esigenze fascista*.

szervezetekbe csoportosított népet képviselik. E szervezetekhez csak az tartozhatik, aki a szó legtágabb értelmében termel. Az osztályöntudat mind nagyobb fejlődésével – mikor szindikalista szervezetek teljes hatalmukkal és prepotenciájukkal léptek fel, pl. a munkások és munkaadók harcában – előfordult, hogy az állam megvédésére képtelen liberalizmus, mely a csatát az államellenes szindikalizmussal szemben mind az elvi, mind a választási, mind a gazdasági harcban elvesztette, kénytelen volt majd az egyik, majd a másik szervezetnek felelőtlen vezetőitől koldulnia mintegy a létét. A modern állam létét fenyegető hasonló anarchia közepette a fascizmus ma végül lerakja az új rend alapját és azt minden csoport és minden osztály egyensúlyára alapozza, melyek csak tevékenységi körük különbségeiben térnek el egymástól, azonban mind egyformán nélkülözhetetlenek a társadalom céljai szempontjából s mind egyformán szentek a haza előtt.⁴ Így a szindikalista állam alapvetésével együtt jár a végrehajtó hatalom megerősítése, mert a partikuláris érdekek, legyenek azok akár csoportoké, vagy osztályoké, nem kerülhetnek a magasabbrendű állami érdekek fölé.⁵

*

Demokrácia-e a fascizmus, vagy arisztokrácia? A fascizmus egy *arisztokratiko-demokratikus kísérlet*, olyan társadalmi a termelőknél és dolgozóknál, mely az új alkotmány berendezkedésének megfelelően a maga köréből kiválasztja az irányító elitet. Ez, mint minden elit, élénk tudatában van a történelemből számára megszabott kötelezettségeknek s tevékenységének alapja az alkotó hit.⁶ A mai Európán a nyugati demokratikus társadalmakban mély fáradtság jelei mutatkoznak: a már több, mint évszázados történelmi fejlődés vonala lefelé hajlik s nyilvánvaló a demokráciának mindinkább növekedő képtelensége arra, hogy a modern élet szükségletei felett uralkodjék és azoknak megfeleljen. Mint minden régi hitnél, itt sem hiányoznak a hívők s itt is megvan egy gazdag és dicsőséges hagyomány hatalmas alapja, azonban a teremtő lendület elgyengült, szinte már elakadt. A háborús polémiában jelszóként szereplő úgynevezett „demokratikus háború” némi hatással volt ugyan a részben még feudális viszonyok között élő országokra, azonban teljesen meddőnek bizonyult a nyugati népeknél. S valóban a hit csak akkor gyűjthetja fel az elméket, csak akkor irányíthatja a világ dolgait, ha megvan benne, legalább homályosan, annak az öntudata, hogy némi részben a jövőt jelképezi és értelmezi az emberiség történelmi menetének értelmét. Innen van vonzó, magával ragadó ereje, ez önti be követőibe a veszély megvetésének, az önfeláldozásnak szellemét, ez teremti azt a „misztikus” légkört, amit Mussolini több ízben a fascizmus jellegéhez tartozónak állított. Ez az oka annak, hogy a fascisták néha úgy tűnnek fel, mint egy új hitvallás -követői, olyan hité, melynek vannak elvei, van alapvető krédója. Az utóbbit a fascizmus számára Mussolini az *önfeláldozás* akaratában és képességében, továbbá az *új életforma* teremtésért irányuló munkával szemben tanúsított *önmegadásban* látja.⁷ E tekintetben a fascizmust is szinte vallásos jellegű demokráciának mondhatjuk. Örököse ebben Giuseppe *Mazzini* tanainak, ki az új Itália prófétája volt s azt hirdette, hogy az a demokrácia, melynek nincs hite, partikularizmus karmaiba kerül s megindul a pusztulás felé. Ez a hit különben, mely fascizmust áthatja és összes újító mozgalmait lelkesíti, egyáltalán nem visszafejlődés, mint ahogyan a demokrácia maradi pártfogói hirdetni szeretik, hanem inkább a modern világ gondolata. Ez a gondolat a szocializmus és idealizmus hatása alatt keletkezett, cselekvési akaratú lett, hogy megkísérelje a mai társadalom újjáalkotását, azét a társadalmát, mely berendezkedéseiben s meggyőződéseiben még mindig visszatükrözötti – Olaszországban, Franciaországban és Angliában – a liberalizmusnak és a XVIII. századi felvilágosodott demokráciának ideben még mindig visszatükrözötti – főleg Olaszországban, Franciaországban és Angliában – a liberalizmusnak és a XVIII. századi felvilágosodott demokráciának ideológiáját.

(Szeged)

V. Santoli

KÖZÉPKOR

Az az érdeklődés, amely a XX. század hajnalán az egyetemes történelemnek méltatlanul elhanyagolt ezer

⁴ Gino Arias, *Sul problema sindacale e sull'ordinamento corporativo* a köv. kötetben *Relazioni e Proposte della Commissione Presidenziale per lo studio delle Riforme Costituzionali*, Roma, Libreria dello Stato, 1925. 143. l. Mint ismeretes, e híres tizenötös bizottság javaslati, melynek elnöke maga Gentile volt, lényegükben az új alkotmány törvényeivé lettek. – A fascista szindikalizmus bő irodalmából l. S. P a n u n z i o , *Lo stato fascista*, Bologna, Cappelli, 1925.

⁵ Érdekes e gondolatsorral összevetni Hegel-nak *Die Grundlinien der Philosophie der Rechts* c. művében megnyilvánuló felfogását.

⁶ V. ö. C a m i l l o P e l l i z z i , *Fascismo-Aristocrazia* Milano, Alpes, 1925. s ugyanezen szerzőtől a köv. korábbi munkát: *Problemi e realtà del fascismo*. Firenze, Vallecchi 1923.

⁷ „Csak akkor teremünk igazán történelmet és nem krónikát, ha valóban életformát, vagyis az élet új módját alkotjuk meg.“
M u s s o l i n i , *Discorsi del 1925*, Milano, Alpes, 104. l.

* Huszti József fölhivata még figyelmemet Ed. Norden könyvére (Verg. Aeneis, Buch VI., 1916:381), ahol a tudós stílustörténész Kallimachos és Theokritos zeneiségéről beszél és hivatkozik Ciceróra (Or. 68), aki egynémely költőről ezt mondja: „vocibus magis quam rebus inserviunt.“

esztendeje: az u. n. középkor iránt jelentkezett, a háborút követő esztendőkből nagy méretekben bontakozott ki. Nem ez a helye, hogy számbavegyük, ami e téren a közelmúltban történt. Értjük be azzal, hogy rámutassunk: Európaszerte s különösen Amerikában megismosodtak a középkori tanulmányok, amelyek nemcsak a szorosan vett politikai történetet, hanem mindenekelőtt e korszak szellemi és művészeti, társadalmi és gazdasági alakulásának problémáit kívánják feltárni. Nagy tudományos kutató-munkák mellett se szeri, se száma azoknak az esszé-szerű ismertetéseknek, amelyek főként e századok művelődéstörténetét és társadalmi életét óhajtanák az olvasók szélesebb rétegeivel megismertetni. Ez az újraéledő középkor-kutatás egyfelől összefonódik egy, nemrégiben önállósult, új diszciplinával: az *ókereszténység* (Christliche-Antike) szellemtörténetével, másfelől belétorkollik a *renaissance* és *reformáció* történetének már régebben és nagy részletességgel művelt tudományágába; a „középkor alkonya” a problémáknak egészen új csoportját nyújtja.

Ez a világszerte észlelhető érdeklődés a középkor iránt a magyar tudományosságban eddig semminemű visszhangot nem keltett. Politikai és szellemi történelmünk egyaránt az *újkor*, sőt a *legújabb* kor témáinak szenteli figyelmét és ha a mohácsi csata négyszázéves fordulója történetkutatóink érdeklődését nem fordította volna a nemzeti múlt távolabbi eseményei felé és az újabb tudományos produkció alapján kívánnánk ítélni, azt kellene hinnünk, hogy a magyarságnak sem középkora, sem renaissance-a nem volt. Ez a közömbösség a hazai tudományosságunk és általában a szellemi életnek fájdalmas fogyatéksége, amely alighanem szorosan kapcsolatos a magyar jelennek *ahisztórikus* és *anti-humanisztikus* irányzatával. Azzal, hogy középkortól elfordul, nemcsak nemzeti múltjának szemléletétől fosztja meg magát a magyarság (ez könnyűszerrel jóvátehető volna), hanem megfosztja magát attól a humanista és historikus „succerescentiától”, amelynek híján az európai és a magyar középkornak s ezzel egyetemben a világtörténetnek művelése hazánkban hamarosan teljességgel lehetetlenné fog válni.

Kétségtelen, hogy a magyar kulturális élet nemcsak a nyugati szellemi mozgalmaktól: az újraéledő ókornak és középkornak e merőben új szerű művelésétől és „élménnyé-alakításától” távolodott el, hanem hovatovább képtelen lesz rá, hogy legsajátabb nemzeti kincseit ápolja és a belőlük kibontakozó problémákat egyáltalán felismerje. Míg Európának „gyökértelen”, új népi kulturái, különösen pedig az amerikai Egyesült Államok tudományossága célzatosan ama középkor felé fordulnak, amelyet átélnek még meg nem adatott: addig a magyarság öntudatlanul teszi gyökértelenné önmagát azzal, hogy tulajdon múltjának tudományos művelését elhanyagolja és a jövőre nézve mindjobbán megnehezíti.

A legjobban talán a szorosan vett *politikai* történet terén állunk: hivatott toll írja a hazai középkor új, nagyméretű történelmét és nem lehetetlen, hogy ebből az irányból fog a magyar középkor elfelejtett *szellemtörténete* is impulzust meríteni. Ezen a téren sok minden vár még *első* alkotásra, ami pedig megvan, azt újra kell teremteni. A magyarországi *latin* irodalom emlékei régóta sürgenek korszerű, kritikai és a hazai tudományossághoz mindenképpen méltó új *kiadást*; a régiek nemcsak teljességgel elavultak, de hozzáférhetetlenek is. A tatárjárást követő korszak irodalma és okiratkinése sürgős „állag-megállapításra” vár: tudnunk kell végre, *mink* van, *hol* keressük és *mik* e téren a jövőre bízandó feladatok. A hazai könyvtárak *kódex-katalógusai* részben elavultak, részben teljesen hasznavehetetlenek, részben – egyes vidéki könyvgyűjteményekre gondolok – még meg sem születtek. E hiány gyors pótlása nélkül a hazai történetkutatás nemcsak a külföld elé nem léphet de – ami ennél jóval fontosabb – saját munkájának ellátására is mindinkább alkalmatlanná válik. Szükségünk van a magyarországi latinság *irodalomtörténetére* és új *nyelvi* (szótári és jelentéstani) feldolgozására, mindez azonban új, kritikai edíciók nélkül elképzelhetetlen. Csak példaképp utalunk rá, hogy a magyarországi szellemi élet két legelső, rendkívül fontos emlékééről: Szent Gellért *Deliberatio*-járól és az u. n. Szent István-féle *Intelmekről* sem tudományos kiadásunk nincsen, sem az elemi kérdésekre megfelelő monografikus irodalmunk. Ami van – igen (tisztelőtreméltó kezdés – az elmúlt évtizedeknek munkatöredéke. Szent Gellért esetében még a – XVIII. századé!

Amily sivár középkori irodalomtörténetünk, filológiánk, kiadásaink és könyvtárfelvételeink helyzete, ugyanúgy elfeledtük a hazai történelem első századainak módszeres *művészet*-, *művelődés*- és *gazdaságtörténeti* feldolgozását is. E soroknak nem lehet célja, hogy elismeréssel mutassanak rá arra, ami történt és összefoglalják a megoldatlan problémákat. Céljuk nem más, mint a *figyelmeztetés*. Esméljünk rá, hogy tudományosságunk nem juttat méltó helyet a múltnak, – annak a *nemzeti* múltnak sem, amelynek talaján a hazai szellemi életet restaurálni véljük, annak a múltnak, amely nyugaton, sőt köröttünk Középeurópában és keleten is mindenfelé a nemzeti önszéméletnek és a tudományos gazdagodásnak forrása. Hivatalos művelődési politikánknak, egyetemeinknek, tudóstársulatainknak az európai és különösen a *magyar középkor* tervszerű művelésére mihamarabb társulniok kell és keresniök a kapcsolatot mindama szervezetekkel és tudományos munkaalakulatokkal, amelyek éppen a legutóbbi esztendőkből Európában és Amerikában nagy feladatok megoldását vállalták. (Új Du Cange-szótármű, Paris; Medieval Academy of America, Washington, stb.)

A nemzeti „szanálásnak” és a „szellemi külpolitikának” programjához a középkor is hozzátartozik.

(Budapest)

Balogh József

KEYSERLING

A beteg, ezer sebtől vérző Európa sorsán töprengő, jövőjéért aggódó gondolkodók közt talán egyik sem keltett tanításaival olyan hatalmas visszhangot, mint Keyserling Hermann gróf, a darmstadti „bölcseiség iskolája” alapítója. Nemcsak a beavatottak kiválasztott csoportja rótt le vele szemben a rajongás és lelkesedés vagy a kritika és támadás köteles adóját, hanem az átlagos műveltségű laikust is szinte lelki kényszer alá hajtotta, foglalkozni kellett vele, állást kellett foglalni mellette vagy ellene. Hatásának titkát sokan páratlan közlő művészetében, nemzedékeken át kicsiszolódott és kifinomodott szókulturájában vélik megtalálni. De talán közelebb járunk az igazsághoz, ha elismerve munkáinak formai értékeit, tárgyi, eszmei momentumokban keressük csodálatos publicitásának kulcsát. Keyserling érdeklődésének középpontjában a kultúra s mint ennek gyújtópontja, a vallás áll. Nemcsak híres útinaplójának legnagyobb részét, hanem egyéb műveit is – elsősorban a halhatatlanságról írott könyvét – tulajdonképpen a vallás problémájának szenteli. A vallás szemszögéből vizsgálva a mai Európa szellemi életét a legsúlyosabb szellemi vértetben hirdeti az indiai lényeg-kultúra s a nyugati technikai kultúra egybeolvasztásának szükségességét, illetve azt, hogy Kelet fénye adjon új életet a fakuló, bomladozó nyugati kulturának. E gondolat csirájában ugyan már Goethe, Schopenhauer és Wagner műveiben is megvan, Nietzsche sem volt hatás nélkül. sőt a modern teozófiai mozgalom is nagyjában ugyanezt hirdeti. – igaz, hogy igénytelenebb népszerűbb jelszavak alakjában, – de mint következetesen végigvezetett, programot adó vezérmotívum csak Keyserling műveiből bontakozik ki. S vajjon csodálkozhatunk-e azon, ha a nyugati műveltség mai szellemi sivárságában agyonhajszolt és elgyötört ember nem akarván azonosítani magát Spengler rezignációjával, reménykedő hittel tekint a Keyserling-hirdette keleti fény felé?

*

Keyserling útinaplója a maga nemében egészen egyedülálló munka. Reális úti élményeket hiába keresünk benne. Keyserling az élményeket egyszerűen regisztrálja s azonnal filozófiai reflexiókra tér át. Nem maguk a dolgok érdeklik őt, hanem annak a világnak a *szellemét* igyekszik felfogni, amelyet bejár. Könyvének középpontjában mindig saját énje áll s csak az a fontos, hogy az egyes jelenségek milyen hatással vannak erre. Saját bevallása szerint hosszú útját csak azért tette meg, „hogy a földet megkerülve önmagára eszméljen”.

Tekintsük át azokat a kultúrpusokat, amelyek ebből az útinaplóból élénk. tárnak. Már a ceyloni buddhizmusba való elmélyedés érdekes megfigyelésekre ad alkalmat Keyserlingnek. Míg északon a természet szegényes s komoly megművelést kíván, hogy az ember szükségleteiről gondoskodhassék, addig Ceylonban a pompázó természetet valami magától értetődőnek érezzük. Annyira nyomasztóan hat itt a természet buja gazdagsága, hogy a szellem olyan világba vágyódik, amelyben a természet nem nyomja el az embert. S amint az európai ember a földi lét nyomorúságából a szabadságnak és tiszta létnek örök honába vágyódik, úgy vágyódik a ceyloni buddhista a földi életnek mindent lenyűgöző gazdagságából a szabadság és nemlét örök honába. A nirvána képzetében tehát – melyben az európai ember csak negatívumot lát – erős pozitív elemek rejlenek. Még melegebb érdeklődéssel hatolt bele Keyserling India lelkivilágába. Mesterien rajzolja meg a bensőséges, az emberi problémák mélységeibe hatoló hinduizmus s az imperialista-militarista világias ind-mohamedanizmus között mutatkozó ellentétet. Mondanunk sem kell, hogy Keyserling egész szeretete és lelkesedése az elsőnek, az igazi indkulturának szól. Az igazi hinduizmus, mely egészen az abszolútumnak szenteli magát s nem akar mást, mint az abszolútum megismerése által megszabadulni a jelenségek világától s ennek kötöttségeitől, Keyserling legfőbb ideálja. S miként az indiai vallásos misztikus szellemért, akként lelkesedik Keyserling a kínai nép emelkedett erkölcsi felfogásáért, a japánok erősen gyakorlati tetterejéért s lelkében mélységes rezignációval Európa vakon túlbecsült nyugati kulturája iránt hagyja el Ázsiát.

Csupán Amerikában talál Keyserling néhány olyan elemet a nyugati kulturában, amely a jövő számára is értékesíthető. Csodálattal tölti el az amerikai szellemben megnyilatkozó uralkodási vágy és harci készség, a nagy szükségességek előtt meghajló emberi akarat. Szerinte az amerikai szellem általában még gyermekkorát éli s ezért hatalmas fejlődési lehetőségeket hordoz magában; a mai materializmus egy magasabbrendű spiritualizmus előfeltételének tekinthető.

Keyserling útjának hatalmas élménytömegéből azt a tanulást szűri le, hogy a jövő kulturájának életképessége érdekében új szintézisnek kell létrejönnie Európa és Ázsia között. A mély megismerésekkel és megértésekkel telített indiai szellemek, az emberi lét tökéletesítésére törekvő indiai életformának egyesülnie kell a keresztény szellemmel, melynek mozgató erői a haladás és a fejlődés. Ebben a szintézisben látja Keyserling a jövő eszményképét s ennek a szintézisnek. reményével lelkében: tér vissza balti otthonába.

*

A német szellemi élet válságos éveit s az útinapló lelkes olvasóinak ösztönzéseit szinte önkénytelenül módot és utat mutattak Keyserling eszméinek megvalósítására. Mit jelent az ezen eszmék megvalósítására hivatott intézménynek, a darmstadti „bölcseiség iskolájának” alapítása, minő felismerések hozták létre és mit várhatunk

munkásságától?

Az iskola alapításának legfontosabb előfeltétele az a felismerés volt, hogy a mai viszonyok között egyedül a filozófia képes átgépiíteni a jelen szellemi válságán. A mai szellemi krízis pedig Keyserling szerint abban áll, hogy az európai civilizáció lélektelenné vált, Európa kulturája egyoldalú értelmi kultúra, az ész megölte a lelket. Ennek az európaiságnak következetes képviselője Keyserling szerint az orosz bolsevista. Új szintézist kell teremteni a lélek s a szellem között s ez a világot megmentő és világot átalakító szintézis Keyserling szerint csupán német földön jöhet létre. Ennek a szintézisnek a megteremtését a bölcsesség filozófiájától várja. A filozófus Keyserling értelmezésében a *bölcs*, olyan ember, aki előítéletek nélkül, anélkül, hogy dogmák megkötnék, a gyakorlati élet felé fordul, a felismerés lehetőségeinek teljes birtokában a tények hatalmas tömegét tekinti át s aki arra törekszik, hogy az igazság csíráját a tévedésben is felismerje. A bölcs embernek ezt az új típusát akarja felnevelni a darmstadti bölcsesség iskolája. Keyserling elsősorban az iskola egész életstílusától, arisztokratikus levegőjétől várja tanítványai lelkének ezt az átalakulását. Olyanféle cél áll előtte, mint Steiner Rudolf előtt, aki ugyancsak intuíciónak mélységeiből akarja átalakítani a politikát, iskolázást, vallást és művészetet. De Keyserlingnél hiányzik Steiner gondolatrendszerének misztikus, okkultisztikus alaprétege s így ő nem is helyez súlyt a „tisztánlátás” képességének kifejlesztésére. Az a megismerés, amelyre Keyserling tanítványait neveli, inkább mélybelátás-nak nevezhető.

Ha Keyserling tanításait értékelni akarjuk, meg kell ismernünk irodalmi gyökereit. Alapvető szempontjaira félreismerhetetlen s talán túlságosan mélyenjáró hatással volt az amerikai pragmatizmus. Keyserling maga ugyan élesen tiltakozik az ellen, hogy James tanítványának tartsák. Nem vallja magát pragmatistának, azaz olyan gondolkodónak, aki a szellemi élet legbensőbb jelenségeinek értékét is a gyakorlati használhatóság mértékével méri. S mégis: tanításainak gerince, vallásfilozófiai felfogása arra mutat, hogy James iskolájának atmoszférájától sohasem tudott megszabadulni. Ennek az atmoszférának helyenkint egyoldalú érvényesülése pedig erősen kétségessé teszi Keyserling tanításainak eredményességét. Keyserling eszméit s a „bölcsesség iskoláját” mindenesetre örömmel kell üdvözölnünk, mert az emberi lét lényegére, a belső értékekre irányítja a figyelmet. A mai világban, mely gyakran nagyon hamar megelégszik a civilizációval, a lélek mélységeiből kinövő valódi kultúra szükségességét hirdetni már magában is érték. De mégis kételyeink támadnak, hogy vajjon Keyserling tanításainak meglesz-e az a hatása, amelyet az alkotó, a mester remél. Épen a vallás lényegéről és jelentőségéről való felfogása alkalmas arra, hogy a kritikus felfedje az egész gondolatrendszer fogyatékoságait.

Keyserling a vallás eredetét és célját az ember „önmagá-megvalósításának” vágyában látja. Az egyes vallásformákat vagy felekezeteket csupán abban a mértékben értékeli, amennyiben az „önmagá-megvalósításának” e végső célját szolgálják. Ezek után nem hat idegenszerűen, ha Keyserling nem valami a mély megértést mutat Krisztussal és a kereszténységgel szemben, bármennyire hangsúlyozza is, hogy nem akar vallásalapítóként fellépni, hanem csupán a kereszténységnek új fejlődési lehetőségeket nyújtani. Sajátságos jelenséggel állunk szemben Keyserling műveiben: bár érdeklődésének középpontjában: a vallásos élet áll, igazi, legbensőbb lényegét nem érti meg. A darmstadti iskola épen az egyes vallási formák értelmezését tekinti egyik konkrét feladatának. Kívánatos lenne; ha ez a munkája egyúttal a vallás lényegének megértéséhez is vezetne. Ehhez azonban mindenekelőtt revízió alá kell venni s új tartalommal kell telíteni az iskola legfőbb célját: az én tökéletesítését. Mert mindaddig, míg ez a cél mai l'art pour l'art, tisztán esztétikai formulázásában áll fenn, az iskola nem lesz egyéb előkelő, arisztokratikus, tudatos spiritualizmusban élő esztétikusok egyesületénél, amelynek tagjainál a filozófiával és vallással való foglalkozás, sőt még a keletázsiai szellemi életbe való elmélyedés is csak a legmagasabb értelemben vett raffinált élvezet lesz. A szellemi élet megújulását pedig csak akkor remélhetjük, ha a szeretetnek szent, tiszta és alázatos szelleme mindenekelőtt az akaratot formálja át; az ilymódon kialakuló embertípusnak főcélja azonban már nem az én esztétikai tökéletesítése lesz.

Keyserling épúgy, mint az Európa sorsán töprengő többi mai gondolkodó tipikusan dekadens jelenség. Nemcsak annyiban dekadens, hogy új, eszményi embertípusából jóformán teljesen kiküszöböli az akarat elemeket, hanem annyiban is, hogy az európai kultúra válságát látva, a megújulás lehetőségeit a távol Keleten kénytelen keresni. A Keyserling-hirdette indiai életforma azonban azt a veszélyt rejti magában, hogy az embereket ugyan szellemileg fölényessé, de akaratban gyengékké s belsőleg ernyedtté teszi. Nemcsak az élet intellektuális és esztétikai megújulására van szükség, hanem elsősorban új felelősségérzetre és tetterőre. Ezeket pedig nem a hinduizmus misztikus világa termi: mindenkor eleven forrásuk a kereszténység.

(Budapest)

Pukánszky Béla

ÉDES ANNA

Merész, a lélek misztikus mélységei tájáig gyökeret eresztő pszichológiai probléma, epikus eszközökkel

formába öntött tragédia *Édes Anna* szívbemarkoló története, melyben egészen addig nem is történik semmi, míg egy szép napon – látszólag minden előkészület, bevezetés, sejtetés nélkül – a jó, a szorgalmas, engedelmes mintacseléd meg nem öli a méltóságos házaspárt. A váratlan fordulat előkészítése finom, alig észrevehető, csak a beavatottak, a lélek rejtekei felé fordított szeműek számára érzékelhető – ebben van a regénynek a kézzelfoghatóságot, a félreérthetetlen nyíltságot kereső olvasóközönség előtt a hátránya s a rejtett rugók keresői és megsejtői szemében a varázsa. Az előbbieket, kik a lélektani problémával talán értetlenül, épen ezért hitetlenül állnak szemben, viszont kielégítheti a reális milieu-rajz, abból az időből, mikor lábaink alatt megrendült a föld. Vergilius mondja hajótörött társainak vigasztalásul: *olim et haec meminisse iuvabit*. Így vagyunk mi is a közelmúlt zord emlékeivel, ha azokat művészi eszközök keltik életre: mint egy rossz álmot, – de annak a kellemes tudatában, hogy ez ma már valóban csak elmúlt álom – újra végigéljük a szörnyű napokat, mikor a házbizalmi elvtárs rettegett hatalmasság volt, mikor az otthonból a bizonytalanság rideg fedelet formált, mely alatt az embernyáj ideig-óráig, a napról-napra élés aggasztó légkörében meghúzódhatott, mikor nem volt kenyér, nem volt szén, nem volt semmi, főleg nem volt emberi méltóság s katasztrófaszámba ment (a tradíciók erejével erre még berendezkedett háztartás számára) egy züllött cseléd távozása is, midőn a hierarchia eresztékei mindenütt megropogtak s fölkerült, ami alól volt és örökre elsüllyedettnek látszott mindaz, ami az élet értékét adja ...

Kosztolányi Dezső harmonikus, delelő művészete ma már azon a magaslaton áll, amit nemes értelemben vett akadémizmusnak nevezhetünk.

(Szeged)

H. R. R.